

Alain DEMURGER (n. 1939), istoric francez contemporan, specialist în istoria cruciadelor și a ordinelor religios-militare din Evul Mediu. Din numeroasele sale lucrări în domeniu, menționăm: *Vie et mort de l'ordre du Temple, 1120-1314* (1998); *Chevaliers du Christ. Les ordres religieux-militaires au Moyen Âge, XIème-XVIème siècle* (2002; traducere în română: *Cavalerii lui Christos. Ordinele religios-militare în Evul Mediu (sec. al XI-al XVI-lea)*, Cartier, 2002); *L'Occident médiéval: XIIIe-XVe siècle* (2004); *Les Templiers. Une chevalerie chrétienne au Moyen Âge* (2005); *Croisades et croisés au Moyen-Âge* (2006).

Traducătoarea, **Nicoleta Loredana MOROȘAN**, a absolvit Facultatea de Litere a Universității „Al.I. Cuza” din Iași, specializarea Limba și Literatura Franceză. Traduceri: Dominique Maingueneau, *Discursul literar: Paratopie și scenă de enunțare*, Seria „Științele limbajului”, Colecția „Academica”, Editura Institutul European, Iași, 2007; Jacques Le Goff, *Evul Mediu pe înțelesul copiilor*, Editura Cartier, Chișinău, 2008.

Alain Demurger

Cavalerii și cavaleria pe înțelesul nepoților mei

Traducere din franceză de Nicoleta Loredana MOROȘAN

15
Din 1995
CARTIER *în toate librăriile bune*

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

-15%
pentru 2010

*Cărțile CARTIER editate în 2010 și având sigla **CARTIER** pentru 2010 pot fi procurate, în toate librăriile bune din România și Republica Moldova, cu o reducere de 15% din prețul indicat pe copertă.*

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel./fax: 34 64 61. E-mail: casacartii@cartier.md

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria Vărul Shakespeare, str. Șciusev, nr. 113, Chișinău. Tel.: 23 21 22. E-mail: librariavs@cartier.md

Librăria 9, str. Pușkin, nr. 9, Chișinău. Tel.: 22 37 83. E-mail: libraria9@cartier.md

Colecția *Verde* este coordonată de Vitalie Coroban

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Dorin Onofrei

Coperta: Vitalie Coroban

Design/Tehnoredactare: Marina Fusa

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic (nr. 91902)

Alain Demurger

CHEVALIERS ET CHEVALERIE EXPLIQUÉS À MES PETITS-FILS

© Éditions du Seuil, 2009

Alain Demurger

CAVALERII ȘI CAVALERIA PE ÎNȚELESUL NEPOȚILOR MEI

Ediția I, mai 2010

© 2010, Editura Cartier pentru prezenta versiune românească. Această ediție a apărut într-un tiraj de 800 de exemplare. Toate drepturile rezervate. Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Demurger, Alain

Cavalerii și cavaleria pe înțelesul nepoților mei / Alain Demurger ; trad. Nicoleta Loredana Moroșan ; cop. : Vitalie Coroban. – Ch. : Cartier, 2010 (Combinatul Poligr.). – 132 p. – (Colecția „Verde”).

Tit. orig. : Chevaliers et chevalerie expliqués à mes petits-fils. – 800 ex.

ISBN 978-9975-79-594-4.

0875:323.12

J 44

*Lui Paul și Nathan,
lui Guillaume și Soren,
viteji cavaleri,*

*și pentru Charlotte, verișoara lor,
în rolul Domniței*

— *Ne jucăm de-a cavalerii?*

După ce s-au încăierat râzând în hohote pe iarbă, Paul, Guillaume și Nathan (Soren și verișoara Charlotte sunt încă prea mici pentru jocul ăsta) se ridică și caută un băț care să țină loc de spadă; o cârpă de șters prinsă cu clame de rufe va fi pe post de capă. Astfel înarmați, de la capă până în picioare, vitejii noștri cavaleri pot acum să se înfrunte pe câmpul de luptă. Un câmp care nu este închis: este vorba despre cavaleri din secolul al XII-lea, nu al XV-lea. Pentru liniștea familiilor – presupun! –, lancea nu este prezentă în panoplie. Și, cum nu au văzut *Sfântul Graal*¹, înfricoșătorii noștri războinici nu au învățat încă să călărească fără cal. Vor lupta pe jos, cu spada.

¹ Film britanic, realizat în 1975 (n. tr.).

Vom presupune deci că și-au rupt lancea și că au fost dați jos de pe cal. Însă știu ei oare acest lucru? Ar trebui să verificăm. E rândul tău, bunicule!

— Spuneți-mi, știți ce este un cavaler?

— O persoană care călărește.

— De ce?

— Ca să se bată.

— Cu ce?

— Cu lancea și cu spada.

Iată-ne liniștiți. Lancea și calul s-au alăturat capei și spadei. Mai rămâne un punct de lămurit.

— De ce se bate un cavaler?

Liniște și șovăială. Cel mai mare, Paul, răspunde într-un sfârșit:

— Ca să ia cu asalt un castel și să elibereze o prințesă.

Ei, a mers destul de bine.

1

Un bărbat, un cal și arme

Cavaler, călăreț

— *De ce se spune cavaler (chevalier) și nu călăreț (cavalier)? Nu este același lucru?*

— Este adevărat că ambele cuvinte se referă la „cal” (*cheval*), iar la origine nu există o diferență de sens. Cuvântul care desemnează arma – înțelesă ca formațiune militară – creată pentru lupta de pe cal, alături de infanterie și de artilerie, este „călărime, cavalérie” (*cavalerie*) și nu „cavalerime, cavalerie” (*chevalerie*). Astfel, de-a lungul Istoriei, au existat călăreți și regimente de călărime până la mijlocul secolului al XX-lea: filme vechi de actualități încă mai arată, în 1939, la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, șarjele disperate ale cavaleriei poloneze în fața invadatorilor germani.

În armatele moderne, există întotdeauna o călărie... fără cai și călăreți: aceștia au fost înlocuiți cu tancuri sau cu blindate. De altfel, istoricii care au studiat războaiele au descoperit trăsături comune între tancuri și călăreții din Evul Mediu.

— *Păi, atunci, dacă este vorba despre același lucru, de ce există două cuvinte?*

— „Călăreț” are un sens tehnic: cel care știe să călărească și care, într-o armată, știe să lupte de pe cal. Oricine sau aproape oricine poate deci deveni călăreț; însă nu toți călăreții sunt cavaleri.

— *Trebuie să fie investiți?*

— Exact, și mai încolo vom vedea ce înseamnă acest lucru. În primul rând, cavalerul trebuie să prezinte, pe lângă calitățile militare de călăreț, și alte calități, „morale”. Trebuie să revenim la originea cuvântului: *chevalier* (cavaler) este traducerea în franceză a cuvântului latin *miles* (la plural, *militēs*), în timp ce *chevalerie* (cavalerie) este traducerea cuvântului *militia*. Aceste cuvinte latinești, des întrebuintate în epoca medievală, când s-a constituit cavaleria, sunt înrudite cu verbul *militare*, care înseamnă „a servi”, a servi

statul, în calitate de războinic, dar și de funcționar. În cuvântul *miles*, noțiunea de serviciu este încă prezentă mult timp, cuvântul desemnându-l pe vasal, cel care îl servește pe senior. Cum era de așteptat, *miles*/ „cavaler” a păstrat acest sens: a servi un senior, a servi regele, a-l servi pe Dumnezeu, ba chiar a-și servi domnița (a-i fi supusul cavaler, cum spunem și astăzi). Pe scurt, cavalerul se luptă pentru o cauză nobilă, pentru dreptate, punându-se în slujba binelui. Acestea fiind spuse, revenim la ce ați spus voi: „să elibereze o prințesă”, adică o persoană lipsită de apărare, amenințată, atacată sau prizonieră. Însă un cavaler nu luptă oricum: el trebuie să respecte reguli și valori în fața adversarului său, să se comporte într-un mod...

— ...*cavaleresc!*

— Exact! Cu alte cuvinte, cu „onoare”. Onoarea se află în centrul idealului cavaleresc.

— *Deci cavalerii nu pot fi răi, ei sunt întotdeauna buni?*

— Crezi? Ar fi prea simplu. Unii fac numai rău pe lume: sunt feloni, violenți, trădători. Pă-

catul trufiei este păcatul cavaleriei. Din fericire însă, oameni care nu sunt cavaleri știu să se comporte într-un mod cavaleresc.

Așadar, vă este clar? A fi cavaler înseamnă a fi un călăreț cu exigență etică, care respectă un ansamblu de valori ce au la bază onoarea, curajul, dreptatea. Acest ideal devine uneori realitate.

— *Dacă acest cuvânt este tradus din latină, înseamnă că la Roma existau cavaleri?*

— Da. Cavalerul roman aparținea ordinului ecvestru (*equus*, „cal”), o categorie juridică și socială care venea după ordinul senatorial. Însă, înainte de toate, cavalerul roman servea statul. Este deci mai bine să raportăm cavaleria medievală la dezvoltarea armelor călărimii. Ați auzit vorbindu-se despre invaziile barbare care au copleșit Imperiul Roman în secolul al V-lea? Grecii și, mai apoi, romanii îi numeau barbari pe toți cei care erau străini de civilizația lor. Popoarele barbare din secolul al V-lea erau popoare germanice – goții, vandalii și francii – care au migrat în Galia, în Italia, în Spania. Aceștia, sau, cel puțin, șefii lor și cercul acestora de apropiați și de războinici, erau călăreți și practicați deja înmânarea armelor, un

rit comparabil cu ceea ce va fi mai târziu investiția. Unii istorici văd în acest lucru dovada existenței unei cavalerii la popoarele germanice încă din această epocă îndepărtată. De altfel, trebuie știut că și la Roma exista deja ceva asemănător: înmânarea bandulierei (o bandă lată de stofă sau de piele, purtată de-a curmezișul pieptului, care avea rolul să susțină sabia) noului soldat.

— *Noi credeam însă că abia în Evul Mediu a apărut cavaleria, pe vremea seniorilor și a castelelor.*

— Și eu tind să fiu de acord cu voi, însă trebuie să fim foarte atenți. Evul Mediu se întinde pe o perioadă lungă de o mie de ani, care începe tocmai cu invaziile germanice. Or, voi aveți în minte cavaleria deplin constituită, așa cum era ea pe vremea seniorilor și a castelelor. Lucrurile însă nu pleacă niciodată de la nimic și este absolut normal să căutăm în trecut originile, dacă nu ale cavaleriei, cel puțin ale unora dintre elementele sale. Să continuăm să depănăm firul timpului. Trei sau patru secole după venirea popoarelor germanice, în jurul anului 800, în imperiul lui Carol cel Mare (numit Imperiul Carolingian), cavaleria a devenit forța armată principală. Toți oamenii liberi, care

se aflau în posesia unei anumite averi, trebuiau să facă serviciul militar; ei trebuiau să răspundă convocării împăratului și să vină pe cal, înarmați. Unii sunt mai bogați și mai puternici decât alții; își construiesc locuințe frumoase, palate, însă acestea încă nu sunt castele, deoarece nu sunt fortificate; au mulți oameni devotați și servitori, care îi slujesc uneori călare. Când nu duc „războiul împăratului”, ei se distrează atacându-i călare și jefuindu-i pe vecini, dușmani (însă nu întotdeauna) ai împăratului. Ei caută doar să-și ia prada și nu să cucerească teritoriile. Iată că avem aici deja practici specifice cavaleriei.

— *Deci din ce moment putem vorbi cu adevărat despre cavalerie?*

— Două secole mai târziu, după anul 1000. Cavaleria pe care o cunoașteți ia naștere în momentul în care apar sau se generalizează noi moduri de luptă cu lancea și de călărit și se constituie noi forme de relații sociale și politice, care îi vor aduce cavalerului un rol și un prestigiu mai mare.

Cavalerul este deci un bărbat cu un cal și cu arme.

Calul

— *Un cal mare?*

— Da, căci cavalerul cântărește mult, mai ales când echipamentul său defensiv (armura) se mărește și... se îngreunează. Cavalerul nu este singurul care are un cal; acest animal este folosit de toate păturile societății, pentru arat, transport și deplasare. Se cunoaște calul de paradă, un cal calm și ușor de călărit, pe care se suie călătorii, doamnele și călugării, și calul de povară, greoi, încet, însă robust, bun la arat, care este și un cal bun la toate. În sfârșit, mai este calul de luptă numit „destrier”², deoarece, înainte de a fi încălecat de cavaler în luptă, valetul sau scutierul care îl conducea îl ținea cu mâna dreaptă. Costa foarte scump și mulți cavaleri, care nu erau destul de bogați pentru a-și cumpăra unul, călăreau fără să se simtă rușinați un cal de paradă, un cal de povară sau chiar o catârcă.

— *Deci cavalerul nu încăleacă un cal de luptă decât atunci când merge la război?*

² În franceză, în original. Cuvântul provine din latinescul *dexter*, *tra*, *trum* “drept” (n. tr.).

— Într-adevăr, când călărește, cavalerul se suie pe un cal obișnuit, încredințându-le calul său de luptă, scutul și armele scutierilor, tineri care nu sunt încă pregătiți să devină cavaleri. În momentul luptei, își ia calul de luptă: „lăsând deoparte catârii și toți caii de paradă, ei se urcă pe caii de luptă și călăresc în rânduri strânse”, spune *Cântecul lui Roland*, prima epopoe scrisă în Franța, la mijlocul secolului al XI-lea.

— *Caii de luptă poartă nume specifice?*

— Da, ca și spadele cavalerilor. Uneori sunt numiți pur și simplu după culoarea părului și a pielii: rotat, murg, negru bălțat cu alb³. Acesta din urmă devine un nume: Baucent. Pe lângă valoarea sa comercială, calul are și o valoare morală, ba chiar una magică. El își reprezintă stăpânul. Francii regelui Clovis îl îngroapă pe cal alături de cavaler, căci animalul trebuie să-și conducă stăpânul la ultimul său sălaș, în întunericul lumii de dincolo. În luptă, calul este respectat. A-l ucide înseamnă fără doar și poate a-l scoate pe cava-

³ În limba franceză, aceste culori sunt redată prin câte un singur cuvânt: „pommelé”, „bai”, „baucent” (n. tr.).

ler din luptă, însă nu este un mijloc cinstit: „Se comportară ca niște adevărați viteji, căci nu și-au lovit și nu și-au rănit niciodată caii: nu aveau intenția să facă acest lucru și nici nu l-ar fi făcut”, povestește Chrétien de Troyes în romanul *Yvain sau Cavalerul cu leul*.

Acest lucru este lăsat pe seama „pedeștrilor” din păturile de jos ale societății, acei cuțitari care, cu un cuțit sau un pumnal, rănesc calul pentru a-l putea doborî mai ușor pe cavaler și, uneori, pentru a-l ucide. Aceștia sunt soldați demni de dispreț, fără onoare, folosiți însă, din păcate, de toate armatele.

— *Dar bărbații fără cal nu participă la turniruri?*

— Fiind eroi romanești, Lancelot și Gauvain nu se confruntă decât cu cavaleri. În realitate însă, în primele turniruri în care grupuri de cavaleri se joacă de-a războiul, întâlnim și pedeștri. Totuși ei nu ucid cavalerii și nici caii, care sunt prea prețioși, reprezentând, împreună cu armele, cea mai bună parte a prăzii. Cu toate acestea, unii cavaleri trișează și nu respectă regulile. Vă voi povesti, referitor la acest lucru, o istorioară

cu atât mai semnificativă, cu cât ea are loc mai târziu, în secolul al XVI-lea.

Regele Francisc I duce război în Italia, împotriva trupelor împăratului Carol Quintul. În timpul unui armistițiu, treisprezece cavaleri spanioli îi provoacă pe treisprezece cavaleri francezi, printre care se află și faimosul Bayard, „cavalerul fără teamă și fără prihană”. Spaniolii țintesc caii și nu pe oameni și, într-o clipită, francezii ajung în inferioritate: în scurt timp, nu mai rămân decât doi pe cai, unul fiind Bayard; toți ceilalți sunt jos, caii fiindu-le omorâți sau răniți. În ciuda acestui fapt, cei doi cavaleri reușesc să-i învingă pe spanioli. Bayard le ține acestora o lecție: el le reproșează lipsa de loialitate și îi acuză că au intrat în dizgrația lui Dumnezeu când i-au ucis pe „acești cai frumoși, care nu v-au greșit cu nimic. Dumnezeu îi lăsase pe pământ așa cum v-a lăsat pe voi [...] pentru a putea să-și ducă stăpânul și să-l servească în caz de nevoie”.

Calul și călărețul alcătuiesc un întreg. Scriitorul Jean Giraudoux scrie, glumind: calul este „cea mai bună parte a cavalerului”, lucru care devine aproape adevărat la modul fizic, începând cu momentul în care se generalizează „noua scriură cu lancea”.

Lancea și spada

— *Ce este noua scrimă cu lancea?*

— Este noul mod de luptă cu lancea, devenit posibil datorită progreselor tehnice care îi permit călărețului să se simtă mai bine pe cal și să-și folosească arma într-un mod mai eficient.

— *Datorită potcoavelor puse cailor?*

— Printre altele, da. Copita calului este cornoasă și se tocește repede. Așa că, pentru a proteja copita, i se bate în cuie o potcoavă. Acest lucru este făcut de un fierar sau de un potcovar, care face potcoavele și le pune, înroșite în foc, pe copită.

— *Și-n zilele noastre se face la fel?*

— Desigur; caii de curse trebuie potcoviți; însă această meserie este pe cale de dispariție. Când aveam vârsta voastră, fiecare sat avea un potcovar. Aceasta nu a fost singura inovație. În secolele al X-lea și al XI-lea, se generalizează folosirea scării; fixată de șa, ea îi permite călărețului să aibă un punct de sprijin și mai multă mobilitate pe cal. În același timp, șaua, până atunci plată, devine mai confortabilă, datorită armăturii șeii, a părților ridicate adăugate în față (oblâncul) și în spate (ar-

cada posterioară); acestea îi înlesnesc călărețului o poziționare mai bună, el putând să-și folosească armele mai ușor. Îi rămâne deci să dovedească că este ager și să învețe să-și cunoască bine calul, pentru a-l putea conduce fără a ține frâiele.

— *De ce?*

— Cavalerul are doar două mâini: în una își ține scutul, iar în alta, lancea sau spada. Datorită șeii, armaturii acesteia și scării, își poate folosi lancea ca pe o armă de șoc. Înainte, călărețul își arunca lancea ca pe o javelină, sau lovea de sus în jos, ca și cum ar fi avut o suliță. De acum înainte însă își va ține lancea „culcată”, pe orizontală, de-a lungul gâtului calului, blocând-o bine cu antebrațul. Mai târziu, armurii îi va fi adăugată o piesă (o piedică la platoșă) care va înlesni blocarea armei. Astfel, viteza calului, precum și stabilitatea crescută a călărețului, care face corp comun cu el, îi conferă lăncii, care, la rândul ei, este bine fixată, o forță de șoc redutabilă. Iată noua scrimă cu lancea care face din ansamblul om-cal-lance ceea ce Claude Garnier, un istoric specialist în arme și război, a numit „proiectilul om-cal”.

Cei care au folosit pentru prima dată lancea în acest fel au fost normanzii, porniți să cucerească Anglia în 1066, lucru pentru care stă mărturie broderia din Bayeux care povestește în imagini această cucerire.

— *Din ce este făcută lancea?*

— Din lemn, adesea din frasin, și se termină cu un vârf din fier. Are trei metri în lungime, iar în secolul al XV-lea, unele vor atinge chiar patru metri. Cavalerul o poartă în spatele centrului său de greutate, astfel încât, odată culcată, ea depășește cu un metru și jumătate, dacă nu cu doi metri, grumazul calului.

— *Dar, dacă este din lemn, asta înseamnă că se poate rupe ușor?*

— În realitate, din cauza violenței șocului, acest lucru se întâmplă adesea, așa încât, mai târziu, în turniruri, expresia „a frânge o lance” înseamnă că doi cavaleri sunt de acord să lupte până ce lăncile lor se vor rupe.

— *Ce face cavalerul dacă i se rupe lancea?*

— Ia alta, iar dacă nu are această posibilitate, apucă spada și continuă lupta.